
Větší jistoty střední Evropě¹

Otto Pick

Stabilní politický a ekonomický vývoj v zemích zaniklé Varšavské smlouvy je stále nejistý. K obtížím a problémům střední a východní Evropy se přidal pád bývalé hegemonní velmoci. Po vojenské stránce zůstává Rusko největší silou regionu, ale je nepravděpodobné, že by kdokoli v Moskvě měl úmysl nebo i čas na to, aby uvažoval o vojenské akci kdekoli mimo území bývalého Sovětského svazu. Ekonomická situace je zde prostě příliš tíživá. Je samozřejmě možné, že by ruské vojenské síly mohly být vtaženy do některého z etnických konfliktů, které se endemicky rozšířily v bývalém Sovětském svazu, ale to by nemuselo nutně vzbudit nepřiměřenou starost ve východní a střední Evropě. Přesto nelze přehlížet riziko nekontrolované se šířících podobných konfliktů.

Budoucí rozmístění jaderných zbraní, umístěných nejméně ve čtyřech státech SNS, budí značné obavy z toho, že by mohly padnout do rukou neodpovědné nacionalistické domobrany nebo nebezpečného vojenského velitele. Systém kontroly, vytvořený maršálem Šapošnikovem, který přestál zkoušku neúspěšného puče v srpnu 1991, se zdá být spolehlivý a obavy z ničím neomezené proliferace jsou zřejmě neodůvodněné. Představy ohrožení se však zřídka řídí logikou a zkušenostmi.

Vývoj na Ukrajině by mohl přerůst v akutnější problém. Z Kyjeva se už nějakou dobu ozývají nejisté signály o vojenských úmyslech nové republiky. I když se Ukrajina vzdá svých jaderných zbraní, konvenční síla její přibližně čtyřsettisícové armády je stále velká. Třebaže je opět velice nepravděpodobné, že by byla připravena zbavit se svých šancí na ekonomickou rehabilitaci tím, že by se pustila do vojenského dobrodružství, je třeba vzít v úvahu její současnou sílu i prudký vývoj ukrajinského nacionalismu, protože země je zapletena do několika iredentistických sporů s Polskem, s Litvou, s Moldavskem a možná i s Ruskem.

Snad největší obavy maďarských, českých a slovenských a menší měrou i polských vládních činitelů vyvolává představa značného počtu z domova vyhnaných hladových a zoufalých uprchlíků, prchajících z bývalého Sovětského svazu směrem na západ, aby unikli ekonomické bídě a možná i bezprostřednímu fyzickému ohrožení. Takovouto kalamititu by mohly vyvolat civilní spory a zhroucení řádné vlády v každém z bývalých sovětských států. Třebaže pravděpodobnost, že by bylo možné rozsáhlou migrací zoufalých utečenců zastavit pomocí přijatelných vojenských prostředků, se zdá víc než vzdálená, všechny středoevropské země přemístily vojenské jednotky od svých západních hranic, aby posílily dozor na svých východních hranicích.

Na pořadu jednání je také německá otázka. Logicky tento problém měla vyřešit smlouva 4 + 2, vřazení nyní sjednocené Spolkové republiky Německo do NATO a uzavření německo-polské smlouvy o přátelství. Většinu Evropanů by mělo uklidnit především to, že Kohlova vláda neustále podporuje myšlenku evropské politické unie. Přesto hašteření a tahanice, jež zkomplikovaly jednání o smlouvě mezi Československem a SRN, ukázaly, že strašidlo 30. let stále ještě působí. Německo má zdaleka největší zahraniční vliv na československou ekonomiku, a to pomohlo vyvolat ducha nového Drang nach Osten.

Požadavky sudetoněmeckých organizací v Bavorsku uznat práva Němců na majetek, který pozbyli po roce 1945, bylo možné předvídat. Podstatně víc však překvapilo hluboce zakořeněné protiněmecké cítění v Čechách a na Moravě, chytře využívané komunistickou stranou.

Břímě nejistoty

Lidé ve východní a střední Evropě mají pocit nejistoty. Příčiny není třeba hledat v ohrožení zvnějšku, ale tkví hluboce v sociálních, politických a ekonomických strukturách všech východoevropských zemí. Málo nebo téměř vůbec nesouvisejí s vojenskými faktory. Protože si však přechod od centrálně plánované ekonomiky k tržní žádá svou daň ve stoupajícím počtu nezaměstnaných a v silící inflaci, začíná se rozpadat struktura osobních jistot. Situaci ještě zhoršuje rozpad tradičních trhů, zejména proto, že hospodářské vztahy se Západem nespĺňují očekávání. Deziluze a obavy z budoucnosti jsou stále silnější. Tato osobní nejistota, která zachvacuje v různém stupni většinu lidí, činí je psychologicky zranitelnějšími a jejich život začíná ovládat potřeba jistoty.

Takováto nejistota plodí frustraci, a to může být jedním ze závažných vlivů podporujících růst politického radikalismu, včetně extrémního nacionalismu a rasismu. Jugoslávská tragédie ukázala, že ukončení konfrontace Východ-Západ zvýšilo nebezpečí místních válek s jejich strašlivým eskalačním potenciálem. I když se případný rozchod Čechů a Slováků odehraje bez násilí, je jasné, že eventualita konce česko-slovenské federace je též částečně způsobená touto touhou po jistotě.

Protože vzrůstá kriminalita, ozývá se ve východní Evropě hlasité volání po pevných režimech, které by zachovávaly zákon a udržovaly pořádek. Nakonec by vnitřní nestabilita, jejímž důsledkem by byl ekonomický nezdar, zpochybnila pojem společenského pluralismu a samotné demokracie.

Nový evropský pořádek

Sociální příčiny nejistoty si musí vyřešit národy východní Evropy především samy. A přece by bývalo možné prokázat značně větší pomoc při průběhu ekonomické transformace. Očekávaný příliv západních investic se ztenčil na tenký pramínek. Brzdou investování je zřejmě nedostatek stability, ale ekonomiky východní a střední Evropy se ocitají v bludném kruhu, v němž se jim nedaří přivábit zahraniční kapitál, protože nemohou rozjet ekonomické reformy, a to zase nelze provést bez získání mohutného přílivu kapitálu.

Asociační smlouvy, nedávno projednávané Evropskými společenstvími s Polskem, Československem a Maďarskem, nejsou příliš velkorysé, zejména proto, že Evropská společenství cítí, že musí chránit své zemědělce před nadprodukcí z Východu.

Naděje na návrat do Evropy, jež charakterizovaly revoluce v roce 1989, jsou prý zklamány. Pocity izolace a zavržení v mnoha směrech destabilizují politickou scénu hlouběji než jakýkoli fyzický projev násilí a protidemokratické konspirace. I když je zřejmě obtížné identifikovat reálné vnější ohrožení, existuje – už jen pro určité uklidnění – potřeba schovat se pod nějakým deštníkem spolehlivých mezinárodních záruk. V tomto ohledu Evropa zklamala. Evropská společenství nadále diskutují o své obranné identitě. Mají zřejmě značné potíže s utříděním svých postupů v západoevropském kontextu, a proto by se mohlo zdát, že váhají zkomplikovat celou záležitost ještě víc tím, že by zapojily do tohoto procesu Východoevropany. Západoevropská unie, slibná jako vždy, je ochotna zajistit některé z nezbytných struktur, když o to bude požádána. KBSE se jeví (i v Praze) jako cenná, ale dosud ne příliš prospěšná instituce. Je bezzubá, příliš nepraktická a pro studenty historie má aureolu předurčené slabosti, připomínající nejhorší dny předválečného systému kolektivní bezpečnosti.

Krvavý konflikt v Jugoslávii soustředil myšlení lidí. Třebaže je nepravděpodobné, že by se etnické spory a nacionalistické konfrontace jinde ve východní Evropě mohly zhoršit stejným způsobem, existují zájmové oblasti, jako je osud velkých maďarských menšin v Rumunsku a na Slovensku, česko-slovenská otázka, spory mezi Poláky, Litevci a Ukrajinci, tendence Moldavska hledat těsnější sepětí s Rumunskem, existence značného počtu Rusů na Ukrajině a v některých pobaltských republikách, Turci v Bulharsku a zbytky německých menšin téměř všude jinde. Kolem těchto problémů je spousta výbušného mate-

riálu, jenž musí vyburcovat i toho nejoptimističtějšího politika. Je to jeden z důvodů, proč čistě regionální uspořádání kolektivní bezpečnosti čelí značným potížím.

Uvažovalo se o uzavření tripartitní smlouvy o bezpečnosti ve střední Evropě, do níž by bylo zapojeno Polsko, Československo a Maďarsko. Původně byla zamítnuta, údajně proto, že by mohla být Sovětským svazem považována za provokaci. O tomto projektu však není téměř nic známo od doby, kdy se Sovětský svaz začal rozpadat. Mezi třemi středoevropskými státy byly sice uzavřeny bilaterální dohody o obranné spolupráci, ale ty se opatrně vyhýbají jakýmkoli multilaterálním strukturám. Celou záležitost ještě komplikuje nejistá budoucnost česko-slovenských vztahů a rýsující se rozpad České a Slovenské Federativní Republiky.

Rozdělení čs. armády na armádu českou a slovenskou by trvalo přibližně dva roky a vojenská rovnováha střední Evropy by si s tímto vývojem dovedla poradit. Je ale možné, že budování státoprávních proměn Čechů a Slováků se uspořádá způsobem, který znemožní společnou zahraniční nebo bezpečnostní politiku. To znamená, že přibude do střední Evropy další činitel. Komplikovaná situace se zkomplikuje ještě víc. Zánik československého státu znamená též konec Visegrádské trojky a složité národnostní otázky na Slovensku a s tím spojené latentní slovensko-maďarské spory jistotě nepřidají.

Jugoslávské zkušenosti také prokázaly relativní neschopnost evropských institucí. Podle názoru východní Evropy lze zvládnout krize snadněji v tom případě, že se do nich zapojí také Spojené státy. V tomto kontextu jsou zkušenosti z války v Perském zálivu zcela evidentní.

Alternativa NATO

V této směsi problémů a nepraktických řešení vystupuje NATO jako jediný spolehlivý bezpečnostní systém, který přežil studenou válku. Obrana byla přirozeně vždy první prioritou aliance, ale zajišťování jistoty bylo jednou z jejích základních funkcí. Vyzbrojení západního Německa po roce 1955 bylo přijatelnější, protože se spolková republika stala součástí NATO. A po jeho sjednocení byla celá Evropa, včetně tehdejšího Sovětského svazu, znovu uklidněna, když se Německo jasně a jednoznačně rozhodlo zůstat ve spojeveckém svazku.

Bez ohledu na problém Německa pomáhá existence NATO vytvářet pocit bezpečnosti v myslích mnoha lidí v Evropě, protože představuje základní institucionální spojení mezi Severní Amerikou a Evropou. Generální tajemník NATO Manfred Wörner přesvědčivě prohlásil v lednu 1991 v Bruselu: „Organizace kolektivní bezpečnosti nemůže být založena pouze na politických závazcích a zákonných postupech. Musí spočívat na společných hodnotách, na velice úzké spolupráci a především na prokázané schopnosti chránit bezpečnost všech svých členů, i za těch nejobtížnějších okolností. Podle tohoto měřítko jediným systémem kolektivní bezpečnosti v dnešní Evropě a v Evropě zítřka je NATO.“

Nepřekvapuje, že se postkomunistické státy ve východní polovině kontinentu chtějí podílet na tomto úspěšném systému.

Přístup československé diplomacie k NATO byl poněkud necitlivý. Bylo by bývalo lepší soustředit se především na hledání diplomatické pomoci u některého z menších států v alianci. Maďarská metoda se zdá být propracovanější, i když stejně neúspěšná. Na odezvu NATO však mnoho lidí ve střední Evropě pohlíží spíš jako na kosmetickou než existenciální záležitost. Není to zřejmě spravedlivé, protože se do určité míry opomíjí fakt, že problémy střední a východní Evropy nemusí nutně figurovat na předním místě současného programu jednání NATO, a to zejména nyní, kdy rozpad Sovětského svazu vyvolal naléhavější a životně důležité problémy, jakými jsou rozmístění jaderného arzenálu nebo koordinace nezbytné hospodářské pomoci bývalého Sovětského svazu.

Aliance vytvořila Severoatlantickou kooperační radu (NACC – North Atlantic Cooperation Council), jejímiž zakládajícími členy byli i všichni východoevropští členové bývalé Varšavské smlouvy. NACC rozhodně hledá určité cesty, jak pomoci východní Evropě najít

uklidnění; přinejmenším existuje viditelné spojení s NATO, třebaže bude asi obtížné přesně stanovit, co vše se od NACC očekává. To je irelevantní. Na čem v tomto stadiu záleží, je to, že Severoatlantická kooperační rada existuje. Pod záštitou NACC vznikne užitečná škála bilaterálních a multilaterálních činností, včetně četných vojenských kontaktů, pravidelných setkání s výbory NATO a porad o praktických problémech jako například sanace vojenských objektů a organizace branných sil. (Viz Pracovní plán pro dialogy, partnerství a spolupráci NACC uveřejněný v Mezinárodní politice 5/1992, s. 30 – pozn. red.) Došlo například ke schůzkám pracovní skupiny na vysoké úrovni, jichž se zúčastnili zástupci všech členských států NACC (včetně republik SNS), aby jednali o ratifikaci smlouvy o konvenčních zbraních v Evropě (CFE). V květnu 1992 se konal v Bruselu seminář o úkolech konverze zbrojního průmyslu. Nic z toho není příliš dramatické, ale k uklidnění dochází pomalými krůčky, tím, že se bývalí odpůrci dávají dohromady a že dospívají k širokému konsensu o otázkách společného zájmu.³

Severoatlantické shromáždění také plní prospěšný úkol – „vytváří model pro další vývoj formálních svazků... a poskytuje praktickou pomoc zemím střední a východní Evropy při vytváření parlamentní demokracie“.⁴

Všechny tyto iniciativy významně přispívají k vytváření uvolněnějšího ovzduší. V tomto směru je zřejmě užitečným krokem zapojení následnických států bývalého Sovětského svazu do NACC. Určitě, i když velice pomalu a přes argumenty vznášené ve střední Evropě, se zdá, že dochází ke zlepšení ovzduší směrem k určitému uklidnění – přes nejistoty a konflikty postkomunistického zmatku. Je to pouze okrajová pomoc ve vztahu k ekonomickým potížím a k sociálním těžkostem ve východní a střední Evropě, ale je nepochybně prospěšná proto, že alespoň nasměruje myšlení některých lidí spíše ke spolupráci než ke konfrontaci. V současné době to představuje limit mandátu NATO, jak byl stanoven v listopadu 1991 v Římě.

Státy střední Evropy pokračují v hledání východiska z bezpečnostní slepé uličky. Potíž je, že se situace stále mění. V květnu letošního roku trvala Visegradská trojka na tom, že „dlouhodobým cílem zůstává plnoprávné členství v NATO“. Jen několik týdnů později sesituace trojky proměnila k nepoznání v důsledku československých voleb.

Samotné NATO má před sebou nejistou budoucnost. Hledá nové úkoly a nedá se vyloučit, že dříve nebo později přestane existovat. Každá vojenská koalice musí mít proti sobě nepřítele – pocit společného ohrožení je tmel, který váže spojenecké systémy. Zánikem SSSR se situace od základů změnila, a je snad otázkou času, kdy a jak se Spojené státy rozhodnou, že status quo v Evropě již nepatří mezi priority americké politiky.

¹ Překlad a přepracování článku, který původně vyšel v NATO Review, č. 2, duben 1992.

² Wörner, M.: Projev ke Grandes Conférences Catholiques, tisková zpráva NATO, 27. 1. 1992.

³ Viz též G. von Moltke: NATO takes up its new agenda (NATO řeší nový problém). In: NATO Review, č. 1, únor 1992, s. 3. – 7.

⁴ Simon Lunn, náměstek generálního tajemníka Severoatlantického shromáždění – článek in: NATO Review, č. 1, únor 1992.